

KIMYADAN EKSPERIMENT XARAKTERLI PRAKTİK MƏŞĞƏLƏ DƏRSLƏRİNİN TƏŞKİLİ VƏ KEÇİRİLMƏSİ

Ə.N. Qurbanov¹, B.Q. Məmmədov², G.M. Mustafayeva¹

¹*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*, ²*Naxçıvan Dövlət Universiteti*

Məqalə gənc müəllimlər üçün nəzərdə tutulur. Məqalədə praktik məşğələlərin üstünlükləri, onun laboratoriya məşğələsindən fərqi, praktik məşğələlərin xüsusiyyətləri və ona aid praktik məşğələ dərsləri nümunələri verilmişdir. Orta məktəbdə şagird eksperimenti başlıca olaraq iki formada: laboratoriya işləri və praktik məşğələ formasında həyata keçirilir. Hər bir gənc müəllim bilməlidir ki, orta məktəblərdə təlim-tərbiyə prosesinin mühüm hissələrindən biri kimya eksperimentidir. Kimya eksperimentinin hazırda üç əsas növü tətbiq olunur: müəllimin göstərdiyi təcrübələr - buna demonstrasiya deyilir; Şagirdlərin laboratoriya işləri; praktik məşğələlər..

Laboratoriya işləri zamanı şagirdlər bəzən çox mühüm kimyəvi proseslərə diqqət etməyə bilirlər. Buna görə də eksperimentin aparılmasında şagirdlərin müstəqil işləmək vərdişinə yiyələnməsi bu məşğələ növünün üstün cəhəti hesab olunur. Tədris prosesi üçün praktik eksperimentin seçilməsi şagirdlərin nəzəri və praktiki hazırlığından asılıdır. Aşağı siniflərdə laboratoriya işlərinin, yuxarı siniflərdə praktik məşğələlərin aparılması effektiv nəticələr verir. Buna səbəb yuxarı siniflərdə şagirdlərin nəzəri biliklərinin yüksək olması və kimyəvi prosesin mahiyyətini qazandıqları biliklər əsasında düzgün təhlil etməlidir.

Müəllim öz işini yüksək səviyyədə qurmaq, şagirdlərin marağını artırmaq üçün praktik eksperimentin əsas xüsusiyyətlərini bilməlidir. Bu səciyyəvi xüsusiyyətlərə aiddir:

- Praktik eksperimentin təşkili və keçirilməsinə xüsusi dərslər ayrılır;
- Kimya eksperimenti ən çox proqramın müəyyən bölməsi keçilib qurtardıqdan sonra təşkil edilir;
- Bu məşğələ növünün məqsədi məktəb kimya kursunun nəzəri materialına aid şagirdlərin biliyini möhkəmləndirməkdən, onlara kimyəvi cihaz və reaktivlərlə davranmaq qaydalarını, təcrübələrin gedişini izləməyi, müşahidə aparmağı, müşahidələri ümumiləşdirmək bacarığını öyrənməkdən ibarətdir;
- Eksperiment xarakterli məşğələ zamanı şagirdlərin müstəqilliyi daha çox olur, onlar təcrübələri sərbəst yerinə yetirirlər;
- Praktik məşğələyə şagirdlər hazır vəziyyətdə gəlirlər;

- Şagirdlər praktik məşğələ zamanı əldə etdikləri bilikləri möhkəmləndirir, konkretləşdirir, həyati əhəmiyyəti olan bacarıqlara və eksperimental vərdişlərə yiyələnirlər.

Praktik məşğələ şagirdlər tərəfindən dərslik materialı əsasında müstəqil yerinə yetirilən şagird eksperimentidir.

Praktik məşğələdə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı prinsiplər təmin edilməlidir:

- Şagirdlər məşğələyə ciddi hazırlaşmalıdır;
- Dərslikdə nəzərdə tutulmuş bütün təcrübələri şüurlu surətdə yerinə yetirməlidir;
- Kimya eksperimentinin texnikasına diqqətlə əməl etməlidir;
- Kimyəvi prosesə aid aparılan təcrübi əməliyyatı və müşahidəni düzgün izah etməyi bacarmalıdır;
- Konkret faktlardan ümumi cəhətə keçmək-nəticə çıxarmaq bacarığına malik olmalıdır.

VIII sinifdə şagirdlər eksperimental tapşırıqların icra edilməsində iki əsas tələbi yerinə yetirməlidirlər:

- a) dərsin məqsədini şagirdlər dərindən bilməlidir; eksperimentin aparıldığı şəraiti analiz etmək bacarığına malik olmalıdırlar;
- b) yaxşı biliyə malik olmalıdırlar.

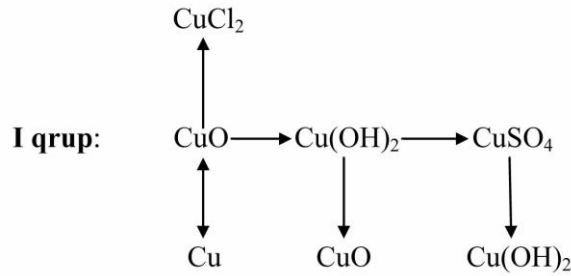
Bunsuz şagird verilən tapşırığı düzgün təhlil edə bilməz. Öyrənilməmiş materiala aid şagirdlərə tapşırıq vermək olmaz. Şagirdlər eksperiment aparmaq təcrübəsinə malik olmalıdır. Onlar laboratoriya avadanlıqları ilə davranmaq, kimyəvi qablar və reaktivlərlə işləmək qabiliyyətinə malik olmalı, təhlükəsizlik texnikası ilə tanış olmalıdırlar.

Tapşırığı icra etmək üçün şagird plan tərtib etməli, kimyəvi eksperimentin aparılmasının əsaslarını orada göstərməlidir. Bunun üçün şagird hansı mövzuya aid eksperiment aparılmalıdır, onu hansı ardıcılıqla yerinə yetirməlidir, necə ümumiləşdirmə və təhlil aparılmalıdır və s. öncədən bilməlidir.

Eksperiment tapşırığın yerinə yetirilməsində şagirdlər nə etməli və hansı sahələrə diqqət verməlidir, bunu “ qeyri-üzvi maddələrin əsas sinifləri “ mövzusunun keçdikdən sonra plan əsasında yerinə yetirməlidirlər. Bu mövzuda verilən tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlərin nəzəri bilikləri və təcrübi bacarıqları vardır. Bu sahədə: oksidlər; əsaslar; turşular və duzlar haqqında nəzəri biliklərə malikdirlər və ayrı-ayrı mövzulara aid aparılan təcrübələrdən müəyyən praktik vərdişlərə malikdirlər, “ qeyri-üzvi maddələrin əsas sinifləri “ mövzusunda aparılan praktik eksperimentin yerinə yetirilməsində şagirdlər aşağıdakıları bilməlidir:

- Verilən tapşırığın şəraitini və onun növünü analiz etməlidir;
- Tapşırığı icra etmək üçün əvvəlki dərslərdə öyrəndiyi hansı nəzəriyyə, qanun və faktlar məsələnin həllində istifadə oluna bilər;

- Tapşırığın icrası üçün plan tərtib edilməlidir;
- Tapşırıq həll edilir. Reaksiya tənlikləri tərtib edilir. İşə aid hesabat hazırlanır.
 “ Oksidlər, əsaslar, turşular və duzlar ” in kimyəvi xassələrinə aid eksperiment aparılacaq işləri nəzərdən keçirək. Eksperimenti aparmaq üçün sinif şagirdləri 5 nəfər şagird olmaqla 4 qrupa bölünürlər:

Çevrilməsini yerinə yetirmək üçün 4 sınaq şüşəsi götürülür və hər birinə sxemdə göstərilən maddələr əlavə edilərək çevrilmələr göstərilir.

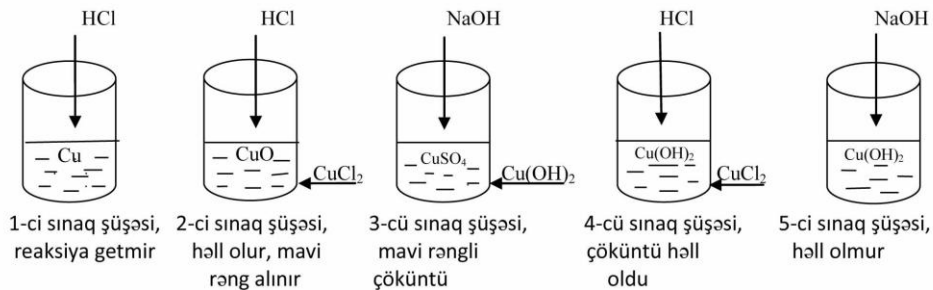
1-ci sınaq şüşəsinə mis parçası salınır və üzərinə xlorid turşusu əlavə edilir, qızdırılır, təhlil edilir. Misin xlorid turşusunda həll olmamasının müşahidə aparılır və izah edilir.

2-ci sınaq şüşəsinə mis(II)-oksid töküüb üzərinə xlorid turşusu əlavə edilir. Rəng dəyişir, oksid həll olur.

3-cü sınaq şüşəsinə mis(II)-sulfat məhlulu (2-3 ml) töküüb üzərinə natrium-hidroksid məhlulu əlavə edilir, mavi rəngli Cu(OH)_2 çöküntüsü alınır.

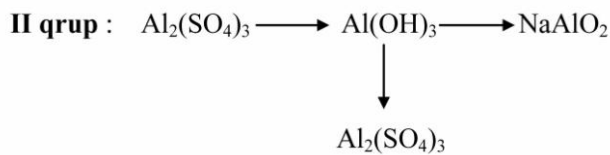
4-cü sınaq şüşəsinə alınan mis (II)-hidroksid çöküntüsü iki yerə bölünür. Bir hissəsinin üzərinə xlorid və ya duru sulfat turşusu məhlulu, ikinci hissəsi üzərinə qələvinin artığı əlavə edilir və müşahidə aparılır. Proses təhlil edilir.

5-ci sınaq şüşəsinə mis(II)-hidroksid töküüb spirt lampasında qızdırılır, qara rəngli çöküntünün alındığı müşahidə edilir.

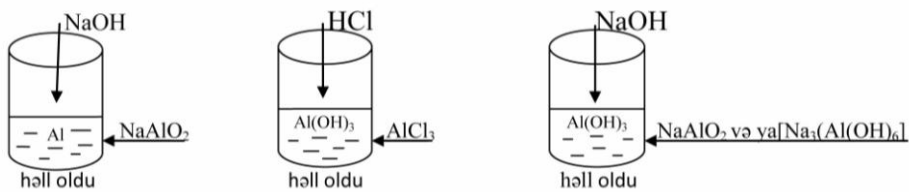
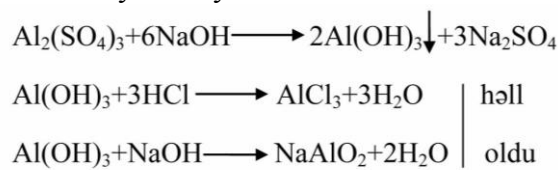

Təcrübələrə aid reaksiya tənlikləri yazılır və təhlil olunur:

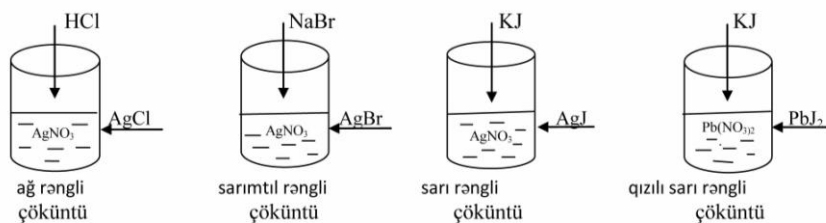
1. $\text{Cu} + \text{HCl} \not\rightarrow$
2. $\text{CuO} + 2\text{HCl} \rightarrow \text{CuCl}_2 + \text{H}_2\text{O}$
qara rəng   mavi rəng
3. $\text{CuSO}_4 + 2\text{NaOH} \rightarrow \text{Cu(OH)}_2 + \text{Na}_2\text{SO}_4 \downarrow$
4. $\text{Cu(OH)}_2 + 2\text{HCl} \rightarrow \text{CuCl}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$
5. $\text{Cu(OH)}_2 + \text{NaOH} \not\rightarrow$
6. $\text{Cu} + 2\text{H}_2\text{SO}_4(\text{qatı}) \rightarrow \text{CuSO}_4 + \text{SO}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$
7. $\text{Cu} + 4\text{HNO}_3(\text{qatı}) \rightarrow \text{Cu(NO}_3)_2 + 2\text{NO}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$
8. $\text{Cu(OH)}_2 \xrightarrow{t^\circ} \text{CuO} + \text{H}_2\text{O}$
qara rəng

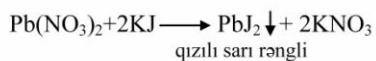
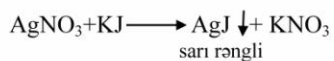
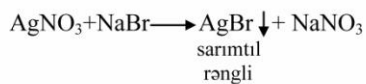
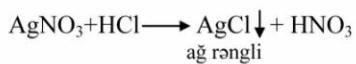
Sınaq şüşəsinə 2-3 ml $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3$ və ya AlCl_3 məhlulu töküüb, onun üzərinə damcı-damcı natrium-hidroksid məhlulu əlavə edilir. Ağ rəngli Al(OH)_3 çöküntüsü alınır. Alınan çöküntü iki yerə bölünür, birinə qələvinin artıq miqdarı, digərinə isə duru sulfat turşusu əlavə edilir. Müşahidə: hər iki halda çöküntü həll oldu. Alüminium-hidroksid amfoterdir. Reaksiya tənliyi:

III qrup : Rəngli birləşmələrin alınması .

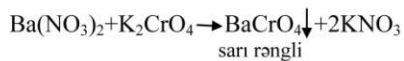
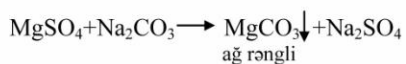
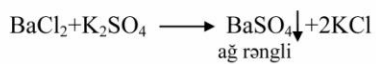
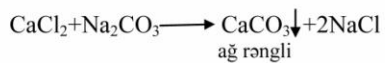
Reaksiya tənlikləri yazılır və fikir mübadiləsi aparılır :

IV qrup :

Reaksiya tənlikləri :

Müəllim qrupların apardığı praktik işin təhlilini şagirdlərin iştirakı ilə aparır və ümumiləşdirilərək qiymətləndirilir. Müzakirədə : **Müəllim ↔ Şagird ↔ Şagird** Prinsiplərinə əməl edilməlidir.

Ekspərimənt xarakterli praktik işlərdə əsas məqsəd şagirdlərin oksidlər, əsaslar, turşular və duzlar haqqında biliklərin möhkəmləndirilməsi, maddələrin fiziki və kimyəvi xassələrini öyrənmək və ümumiləşdirmə aparmaqdan ibarətdir. Bu tip dərslərdə maddələrin xassələri, çevrilmələri, oxşar və fərqli cəhətləri təhlil edilir və ümumiləşdirmə aparır.

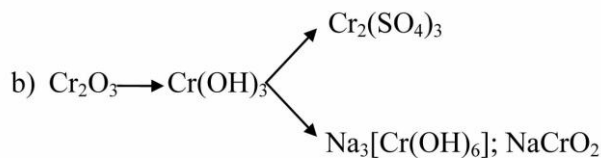
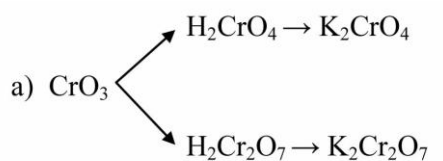
Şagirdlərin nəzəri biliklərinin təkmiləşdirilməsində eksperimental işlər xüsusi yer tutur. Kimya eksperimental-nəzəri elmdir. Ona görə də onun orta məktəblərdə öyrənilməsi əhəmiyyətliyədir. Şagirdlərdə elmi-nəzəri düşüncənin formalaşmasında əhəmiyyətli yer tutur. Aparılan təcrübələrin nəticələrini təhlil etmək təcrübəsi, məktəb kimya kursunun müvəffəqiyyətlə öyrənilməsi nəzəri məsələləri dərinləndirən təhlil etməyə köməklik edir. Bu şagirdlərin nəzəri hazırlığını gücləndirir.

Dərsi ümumiləşdirdikdən sonra şagirdlərə aşağıdakı sualların icrası tapşırılır:

1. Verilən sınaq şüşələrinin hansında turşu, hansında əsas olduğunu müəyyən edin;
2. İki üsulla sink-xlorid alın;
3. Hidrogenin alınmasına aid iki təcrübəni göstərin;
4. Məhlulda dəmir(III)-xloridin alınması təcrübəsini təsvir edin və reaksiya tənliyini yazın;
5. Ekspəriməntin aparılma şəraitini təhlil edin. Fikrinizi nəzəri biliklərinizdən istifadə edərək əsaslandırın.

Ev tapşırığı:

Çevrilməni təsvir edin və reaksiya tənliklərini tərtib edin.

Kimyanın nəzəri konsepsiyasının hər biri məktəb kimya kursunun əsasını təşkil edir. Şagirdlərin nəzəri bilikləri kimyəvi eksperimentin təşkil edilmə formasından asılıdır. Problem xarakterli eksperimentin təşkili şagirdlərin nəzəri hazırlığını yüksəldir və yaradıcılıq qabiliyyətini artırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Г.С. Качалова, Из опыта обучения учащихся решению экспериментальных задач. Хим. в шк., 1990, №3, с.42-43
2. Ю.В. Сурин, Роль проблемного Эксперимента в совершенствовании теоретических знаний учащихся. Хим. в шк., 2014, №7, с.66-71
3. Ю.В. Сурин, Методика проведения проблемных опытов по химия. Развивающий эксперимент. М., Школа-Пресс, 1998
4. R.Y. Əliyev, Ə.T. Əzizov. Kimya təliminin prinsipləri, üsulları və priyomları. Bakı, 2002, 247 s.

А.Н. Гурбанов, Б.Т. Мамедов, Г.М. Мустафаева
Организация и проведение практических занятий по химии в
экспериментальном характере

АННОТАЦИЯ

Статья предназначена молодым учителям. В статье дана важность практических занятий, а также особенности и притерные уроки практических занятий. В средней школе, эксперименты учениками проводятся в двух формах: Проводятся в форме лабораторных работ и практических трудов. Каждый начинающий педагог должен знать, что в средней школе в процессе учения и воспитания основную часть играет химические эксперименты. В наше время химические эксперименты проводятся в трех основных видах: навыки учителя-это называется демонстрация; лабораторные работы учеников; практические работы.

A.N. Gurbanov, B.G. Mammadov, G.M. Mustafaeva
The formation and teaching experimentally practical trainings in chemistry

ANNOTATION

The article is considered for young teachers. The major preferences of the practical trainings, their differences from the laboratorial trainings, main characteristics of the practical trainings and educational examples related to them are given in this article. Student experiments in high schools are carrng an mainly in two forms: laboratories and practicums. Each of young teachers must know that one of the most important parts of educating process in high schools is chemical experiment: 3 main types of chemical experiment are applied nav: practises by teacher-called as demonstration, laboratory works of students; and practic works.

Açar sözlər: oksid, əsas, turşu, duz, amfoterlik, eksperiment, sınaq şüşəsi, praktik məşğələ

Ключевые слова: оксид, основание, кислота, соль, амфотерность, эксперимент, пробирка, практическое занятие

Key words: oxide, primary, acid, salt, amphoteric, experiment, test tube, practical training